

RASPRAVE INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE 35 (2009.)

UDK 811.163.42'367.625''15''
81'374(091) Vrančić, F.
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 15. VII. 2009.
Prihvaćen za tisak 29. IX. 2009.

Darija Gabrić-Bagarić, Ivana Lovrić Jović

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
dgabric@ihj.hr
ilovric@ihj.hr

SUFIKSALNE PRIDJEVSKE IZVEDENICE I SLOŽENICE U VRANČIĆEVU RJEČNIKU

U radu se analiziraju hrvatski pridjevi Vrančićeva rječnika nastali izvodenjem i slaganjem.

Jedan broj pridjevskih tvorenica baštinio je Vrančić iz starohrvatske književnosti, koje su poslužile istodobno kao model za leksikografove znatno brojnije samostalne tvorbene zahvate. S obzirom na specifičan put nastanka petojezičnoga rječnika u članku se pridjevske izvedenice promatraju u cjelini Vrančićeva leksikografskoga pristupa. Posebna je pozornost upravljena suodnosu tvorbe i značenja.

Uvod

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae, tiskom objavljen u Veneciji 1595., nema na naslovnici ime autora. Da je sastavljač rječnika Faust Vrančić, sazna je čitatelj tek u posvetnoj pjesmi Hieronymusa Arconatusa, tiskanoj neposredno ispred početne stranice rječnika.

Vrančićev je petojezičnik bio temom mnogih znanstvenih članaka i studija, pa bi se moglo reći da je dobro i sveobuhvatno proučen. Međutim, njegovo mjesto na počecima hrvatske leksikografije uzrokom je da svako novo poniranje u rječničku baštinu vodi do toga djela skromna opsega i dalekih domašaja.

Nekoliko davno izrečenih ocjena o Vrančićevu rječniku, temeljenih na njegovim iskazima na više mjesta i u različitim prilikama, nameću se kao polazište kad god se Vrančićeva hrvatska građa promatra na nov način ili s aspekta s kojega dosada nije istraživana.

Ni raščlamba tvorbenih postupaka nije pri tome izuzetak.

Problemi koje istraživač Vrančićeva rječotvorja mora staviti u temelje svojega razmatranja jesu: leksikografski postupak, definicija pojma *dalmatinski jezik*, autorova lektira i poznavanje hrvatskoga, izvori hrvatskoga dijela rječnika i podrijetlo latinskoga abecedarija.

Zaokupljenost pitanjem načina na koji je sastavljen rječnik izazvana je Vrančićevim vlastitim izjavama. Redovito se citira Vrančićeva napomena da je djelo nastalo „prije mnogo godina“ i „za malo dana“, čime se katkad opravdavaju propusti prvoga leksikografa, a katkad ističe njegova genijalnost.

Faust Vrančić u predgovoru rječnika obavještava čitatelja da je najprije sastavio hrvatsko-mađarski rječnik, a tek na nagovor prijatelja dodao latinsko-talijansko-njemački dio. Iz toga se dade izvesti zaključak da su u jednome času postojala dva rukopisna rječnika: hrvatsko-mađarski i navedeni trojezični, koje je kasnije Vrančić spojio, vjerojatno između 1585. i 1590. godine (Vončina 1979: 11). Izrada petojezičnika s latinskim na prvome mjestu potvrđuje tezu da je rječnik bio namijenjen „ljudima s humanističkom naobrazbom“ (Vončina 1979: 31).

S obzirom na to da je petojezični *Dikcionar* u konačnoj verziji dobio latinski kao polazni jezik, redosljed latinskih natuknica određivao je smještaj istovrijednica u ciljnim jezicima.¹ U praktičnoj provedbi to znači da je hrvatski u četvrtom stupcu imao drukčiji raspored nego u hrvatsko-mađarskome rukopisnom konceptu, što je Vrančiću mogao biti tek tehnički problem, a istraživaču rječnika otvara niz mnogobrojnih pitanja.

O kriterijima izbora latinskih natuknica i izvorima latinskoga fonda nema u predgovoru nikakvih napomena, osim izjave da prva tri jezika „nije morao uzeti iz tuđe spremnice“ („ex alieno penario“). Činjenično to stoji: latinski je morao dobro poznavati kao neizostavan dio svakoga obrazovanja, kao jezik znanosti i kulture; talijanski je naučio za vrijeme studija u Padovi; njemački je svladao tijekom boravka u Austriji, a mađarski službujući u Veszprému. Neki su istraživači na temelju toga izjavili da je čitav latinski dio složio neovisno o bilo kojem izvoru, a neki, što je sigurnije, pretpostavljaju da se koristio jednim od onodobnih izdanja Calepinusa, najvjerojatnije bazelskim izdanjem iz 1590. godine (Birnbäum 2001: 32).

U *Dikcionaru* postoji 39 praznina u hrvatskome stupcu, što može značiti da je latinskim natuknicama Vrančić priključivao hrvatske riječi nakon što je latinski stupac bio definitivno uređen, a u hrvatsko-mađarskom popisu kao pola-

¹ Umjesto punoga naslova u tekstu se radi ekonomičnosti rabi riječ *Dikcionar*.

zištu nije nalazio hrvatske ekvivalente. Taj nedostatak objašnjavali su istraživači Vrančićevim priznanjem da je boraveći u tuđini zaboravio materinski jezik, od čega je do zablude kako je u rječniku zabilježen hrvatski rječnički fond kojim je raspolagao desetogodišnji Faust kad je odlazio iz Šibenika – nedostajao samo korak (Dukat 1925: 109). Raščlamba hrvatskih pridjeva-natuknica, posebno s motrišta tvorbe riječi, to u dobroj mjeri demantira.

Vrančić jednom hrvatskom izvedenicom prevodi nekoliko latinskih sinonima, pri čemu se zanemaruju fine razlike i značenjske nijanse svojstvene latinskom.² Primjer je pridjev *dobrostitiv* koji dolazi kao istovrijednica latinskim natuknicama *benignus*, *comis*, *mitis*, *pius*. Uzrok toj pojavi, pretpostavlja Dukat, nije Vrančićevo zanemarivanje latinskih specifičnosti nego nepoznavanje „vlastitoga idioma“ (Dukat 1925: 106–107). Kako se i u ostalim ciljnim jezicima raznolikost značenja latinskih natuknica izražava posebnim ekvivalentima (*mitis-mansueto-milt*, *gütig-szelegy*; *comis-piacevole-holdselig-nyayas* itd.), dalo bi se i po tome zaključiti da Vrančić bolje poznaje strane jezike nego hrvatski. Druga je pretpostavka, koja ne niječe Dukatovu, da je latinskih natuknica bilo više nego hrvatskih u hrvatsko-mađarskome konceptu, pa je Vrančić katkad dodavao kao hrvatsku istovrijednicu riječ koju je sam osjećao kao višeznačnu.

Katkad je takav izbor podržan rješenjem u mađarskom. Tako je pridjev *domaći* upisan kao ekvivalent latinskim natuknicama *domesticus*, *familiaris*, *vernaculus*. Na sva tri mjesta u mađarskome stupcu stoji *hazi*. U tome slučaju se može pomišljati da se radi o izravnom prenošenju para *domaći* – *hazi* iz hrvatsko-mađarskoga rukopisnoga koncepta u petojezičnik bez uvažavanja minuci-oznih razlika u latinskom.

Tvrđnjama da su u rječnik skupljene najobičnije riječi, potrebne za svakodnevnu neobaveznu i nezahtjevnu komunikaciju, opiru se rezultati analize posebnih značenjskih skupina, naročito apstraktnih imenica i stručnih naziva (medicinski, tehnički, pomorski i dr.). Nesumnjivo je rječnički fond određen namjenom djela i profilom budućih čitatelja. Prema tvrdnji H. Arconatusa rječnik je namijenjen „ad linguarum studiosos“, što može značiti samo da je bio zamišljen kao praktični priručnik za učenje jezika, a korisnici su najvjerojatnije bili svećenici i svećenički kandidati. U znanstvenoj literaturi spominje se i mogućnost da je Vrančić sastavljao rječnik za svoje prijatelje, ali cilj je isti (Vončina 1979: 14). Praktičnim potrebama objašnjava se rana pojava rukopisnih obrata iz Vrančića, među kojima najraniji, hrvatsko-talijansko-latinski, nastaje krajem 16. ili početkom 17. st. (Vončina 1979: 14). Obratom Vrančićeva *Dikcio-*

² Hrvatske su riječi u ovome članku transkribirane, a inojezične su doslovno prenesene iz Vrančićeva teksta bez obzira na to kako se danas pišu u pripadnim jezicima.

nara nastao je i rukopisni hrvatsko–talijanski rječnik iz Knjižnice Male braće u Dubrovniku (poznatiji kao Rkp. 194), koji se atribuiru Kašiću.³ U samostanskoj knjižnici u Zaostrogu nalazi se jedan rukopisni obrat koji potpisuje izvjesni fra Pavao iz Neretve.⁴

Pitanje Vrančićevih izvora hrvatskoga leksika stariji su istraživači zanemarivali upravo zbog pretpostavke da je sve riječi unio „iz svoga pamćenja“ (Dukat 1925: 110). Sasvim je sigurno da malodobni dječak nije koristio složene i izvedene riječi, a upitan je i opseg leksičkoga fonda kojim je vladao. S tom misli započelo je ovo istraživanje.

Za analizu složenih i izvedenih pridjeva konzultiran je *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* (ARj). Unatoč nedostacima imanentnim tomu povijesnomu rječniku, prvenstveno mjestimično nepotpunoj ekscerpciji književnih djela te potpunu izostanku leksika nekih važnih ostvarenja, korišten je – uz nužnu rezervu – za utvrđivanje Vrančićeva odnosa prema tradiciji. I dok je jedan broj tvorenica tipičan samo za Vrančića (hapaksi) ili je u njega prvi put potvrđen, nije zanemariv ni opseg izvedenica i složenica poznat piscima starijima od Vrančića i mnogim neknjiževnim spomenicima. Usporedbom je utvrđeno da mnoge tvorenice postoje u jeziku M. Marulića, drugih dalmatinskih i dubrovačkih pisaca, odakle su mogle ući izravno u Vrančićev rječnik ili samo poslužiti kao model.

Rezultati tvorbenih postupaka aktivirali su pitanje Vrančićeve lektire. Vončina pretpostavlja da je Vrančić poznao djela protestantskih pisaca J. Dalmatina i S. Konzula Istrijanina, *Decretum* (1574.) kajkavca Ivana Pergošića, nastojanja oko reforme latinice Šime Budinića, ali i djela primorskih pisaca što se razaznaje iz napomena o grafiji i leksiku u jeziku hrvatskih knjiga. Izvor hrvatskih knjiga našem je leksikografu bila knjižnica strica Antuna Vrančića, učena prelata i kraljevskoga savjetnika (Vončina 1979: 22).

Hrvatski jezik nazvao je Vrančić u predgovoru petojezičnika *dalmatica lingua* (jezik dalmatinski), a iz njegova opisa jasno je da nije riječ o nekom pokrajinskom idiomu ili mjesnome govoru. On kaže da je „dalmatinski pretpostavio svim drugim idiomima slavenskoga jezika... jer je najčišći, kao i toskanski među talijanskima“. Za Dalmaciju tvrdi da se prvotno prostirala na cijelom južnosla-

³ Na Kašićevu autorstvu inzistira dr. sc. Vladimir Horvat, koji je pripremio *editio princeps*. U znanosti to pitanje nije definitivno riješeno. Osim leksika iz Vrančića, koji čini temeljni fond rječnika, taj rukopis bilježi oko 700 novih, neovisnih riječi, što je važan podatak za utvrđivanje autorstva.

⁴ Osamdesetih godina prošloga stoljeća za vrijeme posjeta samostanu D. Gabrić imala je rukopis u rukama. Ne znamo gdje se danas čuva s obzirom na ratne događaje u Hrvatskoj i BiH, tijekom kojih je samostanska knjižnica bila izmještena.

venskome teritoriju, „a sada se dijeli na Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Slavoniju, Srbiju i Bugarsku“. Jezik Vrančićeva rječnika zapravo je mješavina čakavsko-štokavska uz nešto nanosa kajkavskoga, što definira sadržaj njegova naziva *dalmatica lingua* i istodobno mu daje status prestižnoga izraza (Vončina 1979: 25–30). Vrančićevo određenje slavenskoga prostora i pretežitoga jezika (zvao se on dalmatinski, ilirski ili hrvatski) podsjeća na vizije posttridentske Crkve i Zbora za širenje vjere u 17. st. priskrbujući mu ulogu preteče u stvaranju *lingua communis*. Na leksičkom planu odraz tendencije prema općerazumljivom, zajedničkom jeziku predstavljaju kontaktni sinonimi, raznonarječni i raznodijalektni: *kvasina, ocat; crn, vran; lopis, kotal; hvost, rep, očas; lug, pepel; hitar, brz; blagovati, jisti* itd. Takav način prevladavanja razlika na dijalekatno nehomogenome terenu postat će izrazito obilježje franjevačke i uopće nabožne književnosti 17. i 18. st. Posebno se u uporabi kontaktnih sinonima ističe B. Kašić.

Navedene spoznaje i činjenice nužan su okvir za pokušaj objašnjavanja tvorbenih postupaka u hrvatskome dijelu rječnika, konkretno u području pridjevskih sufiksanih izvedenica i složenica.

Tvorenice i koncepcija petojezičnoga rječnika

Raščlamba tvorenicama nužno uključuje utvrđivanje smjera spajanja dvaju rukopisa – trojezičnoga latinsko-talijansko-njemačkoga i hrvatsko-mađarskoga. Hrvatski je polazni jezik u dvojezičnom konceptu sasvim sigurno imao dijelom različit izbor natuknica od izbora latinskih u trojezičnom. Pri spajanju tih dviju cjelina mogle su se u hrvatskome stupcu pojaviti lakune, koje je Vrančić popunjavao na različite načine: unosom leksema poznatih iz jezika pisaca ili vlastitim tvorenicama. Pitanje je samo što je poslužilo kao tvorbeni model: latinski ili koji od preostalih triju ciljnih jezika (talijanski, njemački, mađarski). Uočeno je da je Vrančić „poznavao hrvatske paralele pojedinim latinskim tvorbenim sufiksima“, pa tako „latinskom *-tas* u sufiksaloj tvorbi imenica odgovara hrvatsko *-ost*“ (Vončina 1979: 19). Slijedom toga polaznoga stajališta očekivao bi se određeni paralelizam s latinskim tvorenicama i u kategoriji pridjeva, no građa hrvatskoga stupca u konačnoj verziji petojezičnika nerijetko iznenađuje.

Mnogo je primjera gdje u sufiksanim izvedenicama ne postoji paralelizam latinskih i hrvatskih tvorbenih tipova, ali se zato može utvrditi ovisnost o tvorbi u talijanskome, mađarskome ili njemačkome.

Koji je jezik poslužio kao obrazac za tvorbu, otkriva katkad vrsta riječi kojoj izvedena riječ pripada. Tako latinska natuknica i njemački ekvivalent mogu biti pridjevi, a Vrančić na paralelnome mjestu ima imenicu kao talijanski: lat. *flagitiosus, a, m* – tal. *ribaldo* – hrv. *zločinac* – njem. *lasterhaftig*.

Prevedenice prema talijanskoj prijedložnoj vezi, a nasuprot jednorječnom pridjevu u latinskome, koristi Vrančić dosta često. Npr. *od kosti* (tal. d'osso, lat. osseus); *od lana* (di lino; linteus, a, m); *od vune* (di lana; laneus, a, m); *od mramora* (di marmor; marmoreus, a, m); *od slame* (di strame; stramineus, a, m); *od olova* (di piombo; plumbeus).

Prije pojave Vrančićeva rječnika potvrđeni su pridjevi *lanen*, *mramoran*, *olovan*, dok su *kosten/koštan*, *vunen*, *slamnat* mlađega postanja. Pridjev *olovan*, prvopotvrđen u 14. st., nalazi se u Vrančićevu *Životu nekoliko izabranih divić*, a zašto ga nema u rječniku nije moguće drukčije objasniti nego usklađivanjem ekvivalenata unutar prezentiranih jezika.

Prijedložno-padežna veza tipa *od vune* obilježje je razgovornoga jezika i u prošlosti i danas, posebno u primorskim govorima, pa i tu treba tražiti uzrok Vrančićevu izboru.

Pridjevske izvedenice motivirane homonimima tvorbom razlikuju značenje i pokazuju Vrančićevo oslanjanje na lektiru. Tako od imenice *lug* 'šuma' Vrančić nema pridjevsku izvedenicu, nego prijedložni izraz *od luga* iako talijanski stupac bilježi pravi pridjev (*selvatico; sylvestris*). Sufiksalsnu izvedenicu *lužan* ARj potvrđuje u mlađih pisaca, pa je Vrančić nije mogao ni poznavati. Od homonima *lug* ('pepeo') Vrančić bilježi pridjev *lužan* (di cenere; cinereus) unatoč prijedložnom izrazu u talijanskome. Pogled u baštinu otkriva da je izvedenicu *lužan* mogao Vrančić pročitati u Budinića, a poznata je i govorima.

Da je oponašanje stranih modela Vrančiću općenito blisko, svjedoče i primjeri gdje je umjesto glagolskom tvorenicom latinske glagole (i ekvivalente iz ciljnih jezika) prevodio frazama ili posebnim konstrukcijama.

U ulaznom stupcu lat. natuknica *advesperascit* 'smrkava se' popraćena je talijanskim *si fà sera*; njem. *es wird Abend*, mađ. *estveledik*, prema hrvatskomu *večer se čini*. Očito da Vrančić ne slijedi ni latinski ni mađarski bezlični oblik, nego kalkira talijanski. U to vrijeme postoji u hrvatskome glagol *snoćati se*, i to u narodnim dalmatinskim govorima.

Jednom broju latinskih izvedenih glagola u talijanskome i njemačkome odgovara fraza, koju Vrančić kalkira konstrukcijom *biti+dativ pridjeva*: lat. *aegrotare*, tal. *esser amalato*, njem. *krank sein*, hrv. *nemoćnu biti* ('bolovati'); *calere, esser caldo, warm sein, toplu biti* ('ugrijati se'); *esurire, havere fame, hungrić sein, laćnu biti* ('gladovati'). Za razliku od latinskih glagola iz prvih dva ju primjera koji nemaju u rječniku hrvatsku jednorječnu istovrijednicu, s.v. *favere* u hrvatskome stupcu upisano je *gladovati*. Konstrukcija *biti* s predikatnim imenom u dativu obilježje je jezika čakavskih i dubrovačkih pisaca, odakle ju je preuzeo Vrančić (Zima 1887: 308).

Katakad se slika komplicira zbog djelovanja različitih procesa: posuđivanja i prilagodbe, tvorbe pridjeva i kalkiranja prema nekom od ciljnih jezika. Primjer za to je prvopotvrđeni pridjev *lefanji*, zabilježen samo u svezi *lefanja kost*, a koji je vjerojatnije nastao prema mađarskoj svezi *elefant chónth* nego prema lat. *ebur* ili tal. *avorio*. Naravno, na razini prilagodbe posuđenica oblik *lefanji* povezuje se s talijanskim *elefantesco*.

Zbog svega toga pridjevske izvedenice Vrančićeva rječnika treba odrediti prema inojezičnim paralelama, utvrditi mjeru njegove tvorbene ovisnosti ili samostalnosti i pokazati značenjske mijene kroz koje su prolazili hrvatski sufiksi, njihovo širenje ili nestajanje iz pojedinih tvorbenih tipova.

Ne treba posebno naglašavati da pravila i načela suvremene tvorbe opisana u teoriji hrvatskoga rječotvorja nisu uvijek primjenjiva na dopreporodnu građu. Isto tako, jezikoslovci rijetko nude objašnjenja tvorbenih specifičnosti na vremenskoj vertikali, uglavnom se prezentira suvremena slika.

Sufiksarna tvorba pridjeva

Opisujući pridjevsku tvorbu u hrvatskome jeziku, Babić navodi popis od 160 sufiksa kojim se tvore pridjevske sufiksarne izvedenice (Babić 2002: 381). Popis hrvatskih sufiksa u Vrančićevu petojezičnom rječniku brojnošću je znatno skromniji, s tim što tvorbeni obrasci mogu biti isti kao u suvremenome hrvatskome jeziku, ali dosta često derivacija istim sufiksima modificira značenja različito u odnosu na suvremeni jezik. U Vrančića su, kao i danas, neki sufiksi višeznačni i raznovrsno primjenjivi, pa ih je nužno opisati prema obliku, značenju i uporabi.

Pridjevi s općim opisnim značenjem

Opće značenje imaju opisni pridjevi izvedeni od imeničke i glagolske osnove sufiksima *-(a)k*, *-(a)n* tipa: *bridak*, *mrzak*, *sladak*, *težak*; *betežan*, *bidan*, *bisan*, *blatan*, *bludan*, *bržan*, *človičan*, *dostojan*, *dužan*, *haran*, *jidan*, *koristan*, *kožan*, *krasan*, *kužan*, *lagodan*, *miran*, *mirisan*, *moćan*, *mrazan*, *mutan*, *obistan*, *oblačan*, *pametnan*, *plaćan*, *plodan*, *podložan*, *pogibilan*, *poslušnan*, *prašan*, *prikladan*, *protivan*, *prostran*, *rabotan*, *razuman*, *rodan*, *silan*, *skladan*, *skrban*, *slastan*, *slavan*, *slobodan*, *smolan*, *snažan*, *soćan*, *spravan*, *sramotan*, *srićan*, *strašan*, *suzan*, *škodan*, *trudan*, *veran*, *vlašnan*, *zavidan*, *zlatan*, *zloban*... U ukupnome broju uvjerljivo prevladavaju izvedenice na *-(a)n*. Kako se radi o vrlo plodnome praslavenskom sufiksu, naslijeđeni su i tvorbeni tip i značenje, što znači da u Vrančićevo vrijeme funkcioniraju kao zadani model.

Samo je jednom potvrđen općeopisni pridjev izveden sufiksom *-ovni*: *svitovni* (mundanus).

Opisni pridjevi tvoreni su u Vrančića i sufiksom *-en* od imenske osnove: *božanstven, drven, gvozden, himben, meden, miden, octen, ognjen, staklen, studen, voden*.

Vrančić ima dvostrukost *vodan/voden*, ali bez razlike u značenju. S.v. *aquosus* nalazi se hrvatski *vodan* ('koji sadrži vodu'), a s.v. *hydrops* istovrijednica je *vodena nemoć*, tj. bolest pri kojoj se u tijelu nalazi mnogo vode. Danas je u uporabi samo *voden* koje pokriva značenje 'koji sadrži vodu' i općenito i u dvočlanom nazivu bolesti (vodena bolest, vodene kozice).

Izvedenice *općen/općeni* prvi su put potvrđene u 14. st. u značenjima koja imaju i u Vrančića, a koja su razvidna iz latinskih ekvivalenata (communis, generalis, publicus, universalis, vulgaris 'opći, općenit, općinski, sveopći').

Pridjev *srčen* 'hrabar', 'srčan' (animosus, audax) prvi se put spominje s istim značenjem kao u Vrančića već u 15. st.

Babić pridjevima općega opispnoga značenja smatra pridjeve izvedene sufiksom *-it* od imenica, pridjeva i glagola (Babić 2002: 470). Vrančić tim sufiksom izvodi pridjeve: *čestit, grebenit, kamenit, plamenit, razborit, razlučit* (diversus), *srdit, strmenit, vlastit, znamenit* (insignis).

Komentar traži izvedenica *plamenit* (flammeus), danas bismo rekli *plàmen*, u kojem se nazire osim opispnoga i nijansa značenja sličnosti.

Latinski pridjev *insignis* pokazuje da *znamenit* znači 'obilježen', 'označen'. Potvrde zabilježene u ARj s tim značenjem su samo iz Vrančićeva i Belostenčeva rječnika, dok su u književnim djelima, počev od Vrančićeva *Života nekoliko izabranih divic*, potvrđena druga značenja (osobit, glasovit, čuven).

Istim sufiksom izveden je pridjev *izvrstit* ('poseban'), kojim Vrančić prevodi latinski višeznačni pridjev *privatus*. Oblik *izvrstit* potvrđen je već od 15. st., a prema njemu postoji jednako star i oblik *izvrstan*, ali ga Vrančić ne bilježi.

Motivaciju tih pridjeva nije lako utvrditi, a ona koja se daje u ARj nije sasvim prihvatljiva. Naime, obrađivač Akademijina rječnika pridjev *izvrstan*, sinoniman obliku *izvrstit*, objašnjava kao prefiksarno-sufiksalsnu tvorbu prema prijedložnoj vezi *iz vrste: iz+vrst+an*. Ishodišna prijedložno-padežna veza sa značenjem posebnosti morala bi biti *izvan vrste* (usp. *izvan reda—izvanredan*), što znači da tumačenje iz ARj nije dobro zasnovano. Vjerojatnija je pretpostavka da je niskofrekventni pridjev *izvrst* poslužio kao ishodište za obje tvorenice (Skok III/629). Postojanje oblika *vrstan* podržalo je izvedenicu *izvrstan* sve do danas, dok je *izvrstit* ostalo u pasivnom sloju jezika.

Pridjevske umanjenice

Pridjevskih umanjenica nema mnogo, potvrđene su samo izvedenice sufiksom *-ah(a)n*: *malahan/maljahan*, *lagahan*, *tanahan*.

Pridjevi s posebnim opisnim značenjem

Preciznu klasifikaciju izvedenica prema značenju otežava distribucija sufiksa, neočekivana i s obzirom na značenje izvedene riječi i u odnosu na gramatičku kategoriju ishodišne riječi. Tako se, na primjer, prema sufiksu očekuje općepisno značenje, a Vrančićev pridjev imenuje posebnu osobinu, pojačano svojstvo i sl. Pridjevi tvoreni sufiksom *-(a)n*, prema Klajnu, izriču neku osobinu u vezi s imenicom (Klajn 2003: 261), pa bi se tako široka definicija mogla primijeniti na Vrančićeve potvrde. Za Šipku sufiks *-(a)n* može izricati umjerenu osobinu, odnos prema imenici ili pripadanje imenici (Šipka 2005: 42). Međutim, iz inojezičnih istovrijednica iščitava se u *Dikcionaru* značenje obilja ili pojačanoga svojstva označenoga ishodišnom imenicom. Primjeri su: *prsan* (pectorosus) ‘širokih prsa’, ‘prsat’; *valan* (fluctuosus) ‘valovit’; *zuban* (dentatus) ‘zubat’.

Ovdje bi prema tvorbenome postupku pripadao pridjev *kršan* paralelan latinskom *asper* ‘krševit’ – u preoblici ‘pun krša’. Međutim, kad hapaks *kršan* stoji prema *fragilis* (‘lomljiv’), izriče mogućnost ostvarenja onoga što znači glagol *kršiti* (‘lomiti’), kojim je pridjev motiviran.

Jazičan prema sebi ima latinsku imenicu *linguax* ‘brbljavac’ i pridjev *loquax* ‘brbljav’, ‘razgovorljiv’, što bi dopuštalo da izvedenicu odredimo i kao pridjev i kao imenicu. Pogled u njemački stupac rječnika otkriva nam da je ekvivalent pridjev *schwatzig*, *geschwatzig*, što znači da se hrvatska tvorenica može smatrati pridjevom. Danas se izvedenica oblikuje sufiksom *-av* (jezičav), tipičnim za izricanje posebnoga svojstva. Vrančić je prvi zabilježio oblik *jazičan* sa značenjem ‘brbljav’, što je ujedno i najstarija potvrda toga podznačenja. Inače oblik *jezičan* seže u praslavensko vrijeme s preoblikom ‘koji pripada jeziku’, ‘koji se odnosi na jezik’.

Latinskomu pridjevu *divinus* ‘Božji, božanski’ u Vrančićevu rječniku odgovara prvopotvrđenica *božan*. Izvedenicu *Božji* Vrančić ne upisuje u rječnik iako je rabi u rječničkome dodatku *Institutio christiana – Deset zapovidi Božjih*. U paru *božan-Božji* treba gledati Vrančićevo poimanje relacije između tvorbenoga modela i značenja izvedenice. Izvedenica na *-(a)n* – *božan* morala bi se preoblikovati ‘koji je kao Bog’, ‘koji je svojstven Bogu’, a izvedenici na *-ji* odgovarala bi preoblika ‘koji pripada Bogu’, ‘koji potječe od Boga’.

Sufiks *-(a)n* bio je vrlo produktivan još od praslavenskoga, pa su tako nastali pridjevi *knjižan* ‘učen, obrazovan’, *razgovoran* (‘govorljiv, srdačan’) gdje je danas obavezan neki drugi sufiks (*književan, razgovorljiv*).

Iako rijetki, pojavljuju se pridjevi na sufiks *-(a)n* opisnoga značenja kojima je ishodišni leksem nestao iz aktivnoga leksika. U starome jeziku jedno od značenja imenice *propast* je ‘lukavstvo’. Bez toga bi podatka pridjev *propastan* ‘prepreden, lukav, podmukao’ (astutus, callidus) bio nejasno motiviran, a zapravo je tvoren po modelu *korist–korist+an*. Prvopotvrđen je u Vrančića, poznat nizu pisaca, a pripada onom leksičkom sloju koji svjedoči o tome da sastavljač rječnika nije raspolagao samo vokabularom desetogodišnjega djeteta, kako misle neki istraživači.

Očito je sufiks *-(a)n* u 16. st. bio u široj uporabi nego u kasnijim stoljećima kad je zamjenjivan sufiksima *-ljiv, -at, -av*.

Pridjevske izvedenice sufiksom *-an* najslabije su zastupljene u Vrančićevu rječniku, ali zahtijevaju komentar zbog specifičnosti veze s ishodišnim leksemom. Po definiciji pridjevi toga tipa su ili gradivni ili odnosni i svrstavaju se u općeopisne, tvore se od imeničke i rjeđe od glagolske osnove (Klajn 2003: 271–272; Barić 1995: 357–358).

U Vrančićevu rječniku prvi se put javlja pridjev *omelan* prema *omela*. Poslije ga preuzima samo Belostenec. ARj definira tu izvedenicu ‘načinjen od omele’, a natuknicu *omela* prati objašnjenje ‘biljka imela’. Ako pogledamo inojezične paralele u Vrančića, latinski bilježi *viscus*, talijanski *vischio*, njemački *Vogelleim*, iz čega se da zaključiti da istovrijedno hrvatsko *omela* znači *ljepilo*, pa tumačenje ponuđeno u ARj nije točno. U latinskom *viscus* znači ‘ljepilo’, a *viscum* je višeznačnica: *ljepilo* i *imela*, pa bi se eventualno *omelan*, pod pretpostavkom da je izvedeni pridjev, mogao shvatiti kao ‘ljepljiv’. Naime, od biljke imele izrađivalo se *ljepilo*. Vrančićev je pridjev potvrda jedne izvanjezične stvarnosti tipične za predindustrijsko doba izrade *ljepila*.

Nizu pisaca poznat je pridjev *istinan* ‘istinit’ (u Vrančića *jistinan*), očito u ovaj rječnik stigao iz leksikografove lektire. Nije lako utvrditi je li bio obrascem za sljedeće Vrančićeve samosvojne tvorenice.

S.v. *ebrius* (‘pripit’) Vrančić upisuje u hrvatskome nizu odglagolno *pijan*, a s.v. *vinolentus* (‘sklon piću’) sufiksom *-an* tvori dvoznačni pridjev *vinan*, koji se može shvatiti kao ‘pijan’, ali i kao ‘pun vina’ prema *pien di vino* u talijanskome stupcu. Nakon prve potvrde u Vrančića nalazimo tu izvedenicu još samo u Vitezovića.

Neočekivan je hapaks *krpan* (‘poderan’, ‘otrcan’), očito opisnoga značenja, ali samosvojne motivacije. Mogao je nastati od glagola *krpati* iako se u ARj

ne nalaze potvrde za trpni pridjev od toga glagola. Uz pretpostavku da je ishodišni leksem imenica *krpa*, izvedenica *krpan* djelomično ostvaruje zahtjev da tako nastali pridjev označava neku osobinu vezanu za imenicu. Odnos prema imenici može se preoblikovati kao ‘koji je sav u krpama’. Ne treba isključiti ni oponašanje talijanskoga *strazzoso* (danas *straccioso*), gdje talijanskome *-oso* odgovara hrvatski sufiks *-an*.

Primjer je to širenja sufiksa izvan uobičajenoga značenjskoga tipa (gradivni, odnosni), što je prepoznato kao “pomak” i ostalo bez recepcije.

Vrančićev rječnik donosi primjere izvedenih pridjeva sa značenjem opskrbljenosti ili izraženoga svojstva: *bradat*, *glavat* (*capitatus*), *nosat*, *vlasat* (*crinitus*). Sufiks *-at* pojavljuje se u takvim izvedenicama i s istim značenjem i u suvremenom jeziku.

Prema Skoku, sufiks *-at* izražava opskrbljenost i obilje kao i latinski sufiks *-atus* pa smatra da se radi o „rijetkome slučaju slavenske i latinske zajednice u tvorbi riječi“. Za hrvatski razvoj ta je činjenica važna kao potvrda pretpostavci da starina odnosa formant–značenje pridonosi ustaljenosti tvorbenoga modela od prvih pojava, kamo spada i Vrančićev rječnik, do najnovijih vremena.

Pridjev *čitovat* ‘čitav’, ‘cio’ (*columis*, *incolumis*, *sospes*, *validus*, *vegetus*) prvopotvrđen je u Marulića, a poznat je i drugim čakavskim piscima, odakle je dospio i u Vrančićev rječnik. Prema tumačenju sastavljača Akademijina rječnika nastao je od pridjeva *čit* s istim značenjem. Slijedom toga, pretpostavili bismo izvođenje *čit+ov+at*, posebno uzmemo li u obzir Skokovo tumačenje da se izvedenica *citov* (od *cit+ov*) pojavljuje u rumunjskome, a proširena sufiksom *-at* u Marulića i leksikografa 16. st. Naravno, teško je povjerovati da postoji izravna veza između rumunjskoga *citov* i Marulićeva *čitovat*. Moguće je pretpostaviti da se u starohrvatskome jeziku prema upitnom *kakav/kakov* oblikovala izvedenica *čitav/čitov*, kojemu je dodano *-at* kao pojačivač, analognu odnosu *cijel – cjelcat*.

Iz takve tvorenice mogao se sufiks *-at* izolirati najprije (vrlo rano, zapravo) kao sredstvo za izražavanje neke potpunosti, a zatim opskrbljenosti i obilja, što je ostalo do danas.

Složeni sufiks *-ovat* slabo je produktivan i danas, a očito je tako bilo i u prošlosti hrvatskoga jezika. U petojezičniku je potvrđen samo u općepoznatome *čudnovat* (*admirabilis*, *mirabilis*, *mirus*, *mirificus*) i u *gnjilovat* (*argillosus*), koji je Vrančićeva tvorenica, a nalazi se kasnije u Belostenca i Stullija. Prema latinskoj istovrijednici značenje može biti ‘glinast’, ‘glinen’, ‘glinovit’, što znači da je moguće i općeopisno i posebno značenje.

Značenje izraženoga svojstva izriču i pridjevi izvedeni sufiksom *-ast*, od kojih je jedan Vrančićev hapaks – *rasokast* (bifurcus), a preostali su u *Dikcionaru* prvi put zabilježeni, pa se vjerojatno i tu radi o njegovim osobnim tvorbama: *vlasast* (capillatus), *okast* (oculatus), *zakučast* (aduncis, uncus), *šprljast* (luscus). Latinske su istovrijednice opisni pridjevi izvedeni sufiksima *-atus*, *-us*, u čemu treba tražiti korijene Vrančićeva tvoraštva, odnosno pretpostaviti dosljednu zamjenu latinskih sufiksa odgovarajućim hrvatskim. U primjeru *šprljast* (‘ćorav’, ‘razrok’, ‘jednook’) motivacija je danas neprozirna jer je *šprlj* kao ishodište izgubljeno.

U suvremenome jeziku pridjevi toga tipa izvode se sufiksima *-at* (okat, vlasat), pa Babić zaključuje da su sufiksi *-ast* i *-at*, *-ast* i *-av* zamjenjivi samo u starijim potvrdama, odnosno da je to odlika starijih razvojnojezičnih faza (Babić 2002: 488, 492).

Kašićev prijevod *Biblije* obiluje pridjevskim izvedenicama na *-ast*: *gnjilast* (od gnjile, glinen), *lanast* (od lana, lanen), *tminast* (taman), *mrcinast* (uginuli)..., prema kojima u latinskome izvorniku također stoje gradivni i opisni pridjevi.

U Mikaljinu *Blagu jezika slovinskoga* pridjevi koji znače opskrbljenost izvode se češće sufiksom *-ast* nego s *-av*: *brdast*, *granast*, *zrnast*, *repast*, *sje-nast*, *usnast*; *očast*, *koji ima oči*; *plečast*, *trbušast*, *peručast*; *kosast*, *s velikim kosami*. Značenje je neupitno jer Mikalja uz pojedine izvedenice donosi i definicije.

Značenje sličnosti svojstveno izvedenicama na *-ast* nije zabilježeno ni u jednoj potvrđi.

Izraženo svojstvo izriču pridjevi izvedeni od imenica sufiksom *-av*: *gubav*, *gutav* (< guta ‘podagra’), *krvav*, *kusav*. Od glagola je izveden pridjev *tepav* sa značenjem načina vršenja radnje označene glagolom. Prema Klajnovoj definiciji (Klajn 2003: 254) tako nastali pridjevi mogu značiti neku posebnu pojavu na tijelu (kusav) ili neku bolest (gubav, gutav), što se potvrđuje i u Vrančićevim primjerima. U razmatranjima suvremenih tvorbenih modela pridjevima izvedenim sufiksom *-av* pripisuje se značenje opskrbljenosti i obilja (Barić 1995: 359, Babić 2002: 488), što se za Vrančićeve potvrde ne bi moglo reći. Preoblikom bismo dobili izraze ‘koji ima gubu’, ‘koji ima gutu’, ‘koji je obliven krvlju’, što je tipično za pridjeve posebne osobine.

Pridjevima izvedenim sufiksom *-iv/-jiv* u suvremenoj se teoriji tvorbe pripisuje značenje opskrbljenosti, sklonosti i mogućnosti (Skok I, 736; Babić 2005: 484). Vrančićevi primjeri *dobrostitiv*, *milostiv*, *prijazniv* označavaju sklonost, premda to značenje možda više dobivaju iz značenja ishodišnih imenica, jer bi isti semem pokrivali i kad bi bili izvedeni drugim sufiksima ili tvoreni slaganjem

(dobrohotan, milosrdan, prijazan). Na tragu tomu zaključku bio je i Babić kad izdvaja pridjev *milostiv* kao primjer „posebnoga značenja“ (Babić 2002: 484).

Ostale Vrančićeve izvedenice toga tipa: *plisniv*, *plišiv*, *pomnjiv*, *trščiv*, *vedriv* (clarus), zaista se mogu preoblikovati u rečenicu ‘koji je pun ...’: pa se može prihvatiti značenje opskrbljenosti.

Sufiksi *-iv/-jiv* uglavnom se koriste za odglagolne tvorenice, dok u Vrančića očito pretežu imenice kao ishodišni leksemi, a samo jednom se javlja motivacija glagolom (vedriti – vedriv ‘razvedren, jasan, svijetao’).

Pridjevom *piščiv* (od *pisak*– pijesak) prevodi Vrančić latinski *arenosus* ‘pješkovit’, što podrazumijeva da su *-iv* i *-ovit* bili istoznačni ili bar uzajamno zamjenjivi (v. dalje *brdovit*). Pridjev *magliv* (nebulosus ‘oblačan’) prevodiv je također kao *maglovit*. U vremenskoj vertikali o istoznačnosti navedenih sufiksa svjedoči primjer iz Kašićeve *Biblije*: *strahovit* u značenju ‘strašiv, plašljiv’.

Izvedenica *sumnjiv* (u Vrančića disimilirano *sumljiv*) kao latinsku istovrijednicu ima *suspiciosus* ‘sumnjiv, nepouzdan, nepovjerljiv, sumnjičav’, što dopušta mogućnost da i Vrančićevoj riječi pripišemo dva značenja: ‘koji je pun sumnje’ (‘sumnjičav’) i ‘koji izaziva sumnju’. Babić pridjev *sumnjiv* obrađuje unutar odjeljka o pridjevima koji znače mogućnost, što nije potpuno točno ni za Vrančićevo ni za današnje shvaćanje značenja te izvedenice (Babić 2002: 475). Npr. Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* pridjev *sumnjiv* definira ‘koji izaziva sumnju’.

Pridjevske izvedenice od glagolske i imeničke osnove tvorene sufiksom *-jiv/-ljiv* mogu značiti sklonost, tipičnu osobinu ili mogućnost, kako vidimo u Vrančićevim potvrdama: *govorljiv*, *karljiv* (‘svadljiv’), *strahljiv*, *šegljiv* (‘duhovit’, ‘šaljiv’), *obratljiv* (‘okretljiv’), *lipljiv*, *pužljiv* (‘sklizak’), *mrmljiv*, *šaljiv*, *lupežljiv* (‘kradljiv’), *naučljiv*. Tim se sufiksom uglavnom tvore pridjevi od prelaznih glagola, iznimno od imenica (Klajn 2003: 283), dok je u Vrančića taj odnos podjednak. Već u Mikalje su pridjevi izvedeni od glagola sufiksom *-ljiv* brojni i najčešće znače mogućnost, očevidnu iz definicija koje autor dodaje nataknicu, npr. *ozdravljiv*, *koji se može ozdraviti*; *diljiv*, *koji se može razdijeliti*; *odpuštljiv*; *pohvaljiv*; *rastavljiv*...

Pridjev *sramežljiv* (pudens, verecundus) različito se tumači u suvremenim priručnicima. Prema suvremenim teoretičarima riječ je o složenom sufiksom *-ežljiv*, što je opravdano ako se uzima u obzir sinkronijska situacija u kojoj postoji samo imenica *sram* (Babić 2002: 475; Šipka 2005: 84; Klajn 2003: 288).⁵

⁵ Šipka je nedosljedan jer tvorenicu *sramežljiv* jednom razlaže na *sramež+ljiv*, a drugi put na istom mjestu kao *sram+ežljiv* (Šipka 2005: 84).

U starim tekstovima potvrđena je izvedenica *sramež*, pa je vjerojatnije da *sramežljiv* treba razložiti na *sramež+lživ*, što – uz izvjesnu rezervu – dopuštaju i citirani jezikoslovci.

Složeni sufiks *-ežljiv* mogao je nastati izdvajanjem iz izvedenica tipa *sramežljiv* u onom trenutku povijesnoga razvoja kad se *sramež* povlači pred češćim *sram*, zbog čega se pomiče osjećaj za tvorbeni šav, pa umjesto sheme *sramež+lživ* dolazi *sram+ežljiv*. Tako nastali složeni sufiks dodaje se jedno-složnim imenicama (*darežljiv, boležljiv*)⁶.

Posebno značenje opskrbljenosti imaju pridjevi izvedeni sufiksom *-lživ* od imenica tipa: *dažljiv, dračljiv, mračljiv, pinezljiv* (pecuniosus; denaroso), *vihar-lživ* (nimbosus; nemboso), *uzljiv* (nodosus; nodoso) s mogućom preoblikom: koji je pun..., koji ima ono što znači ishodišna imenica. Navedeni latinski i talijanski pridjevi dopuštaju zaključak da se *-lživ* koristi kao ekvivalent latinskomu *-osus*, odnosno tal. *-oso*, što je važan dokaz Vrančićeve sustavnosti u pronalaganju rješenja i istodobno objašnjenje “odstupanja” od tipične tvorbe.

Da Vrančić nije usamljen u oblikovanju odimeničkih pridjevskih izvedenica na *-lživ*, dokazuje Kašićeva sklonost da izvodi pridjeve istim sufiksom, također motivirane imenicama i sa značenjem opskrbljenosti: *suzljiv*^{Post 29,17} *svjet-lživ*^{Lev 14,56}.

Od imenskih pridjeva na *-lživ* nalazimo i u Mikaljinu *Blagu* sa značenjem posebnoga svojstva: *sipljiv, škodljiv, srahljiv*..., dok *kašljiv, koji mnogo kašlje* može biti motiviran i imenicom i glagolom.

Opskrbljenost u *Blagu* izriču pridjevi: *krmeljiv, ščvorljiv, šupljiv, tugljiv*...

Opisno značenje mora se pretpostaviti za Vrančićeve pridjeve *dosadljiv, potripljiv, pogibljiv* koji su zamjenjivi s *dosadan, potriban* (‘siromašan’, ‘potrebit’), *pogibeljan*. Njihovo opisno značenje razaznaje se i iz latinskih ekvivale-nata (importunus, egenus, periculosus), kao i iz njemačkih i talijanskih (importuno, unruvvig, ungelegen; bisognoso, arm; periculoso, gefaarlich).

Sufiksom *-ovit* Vrančić tvori izvedenice *blagovit* (opulentus), *brdovit, dugovit* (longanimis), *glasovit* (sonoris, vocalis), *stanovit* (constans, firmus, stabilis).

Jedino pridjev *brdovit* ne traži inojezičnu istovrijednicu za utvrđivanje značenja: jasno je i očito značenje obilja. U svim ostalim primjerima tek latinska istovrijednica otkriva posebnu značenjsku nijansu: *glasovit* je ‘pun zvuka, zvučan’, a ne kao danas ‘poznat, slavan’; *blagovit* prepoznajemo kao ‘bogat’ uz po-

⁶ Vjerojatnije je da je *boležljiv* nastalo od *bol* nego od *bolest*. U starome jeziku ‘bolest’ se izražava leksemom *nemoć*, a ‘bol’ (dolor) je *bol* i *bolest*. Prema *bolest* bilo bi *bolest+iv/lživ>bolestiv/boleščiv*. Klajn 2003:288 i Skok s.v. *bol* tumače drukčije.

moć latinskoga ekvivalenta *opulentus*, dok za *dugovit* tek uz tal. *piacente* razumijemo da se radi o pridjevu ‘strpljiv’. Marević nudi ‘dugotrpan’ kao ekvivalent lat. *longanimis*. Ali ako pokušamo definirati Vrančićeve izvedenice, moći ćemo se poslužiti formulom ‘koji je pun blaga’ = blagovit, ‘koji je pun zvuka’ = glasovit, ‘koji je pun strpljenja’ = dugovit, što znači da je *-ovit* i Vrančić rabio za iskazivanje punine, obilja, nekakva viška.

Poseban komentar zahtijeva pridjev *stanovit* koji znači ‘postojan, stabilan’, poznat u tome značenju nizu starih dubrovačkih i dalmatinskih pisaca. Pridjev *stanovit* (‘određen’, ‘neki’) u suvremenom hrvatskom Klajn smatra nemotiviranim bohemizmom pozivajući se na Skoka. On tvrdi da Skok taj pridjev izvodi od glagola *ustanoviti* (Klajn 2003: 291). Međutim, Skok *stanovit* obrađuje pod *stan* i za *stanoviti* – *stanovim* kaže da su potvrđeni „samo s prefiksom *u-* feststellen“ te tvrdi da su „čehizmi“ (Skok III/326–327). Iz toga je razvidno da je u Skoka *stanoviti* infinitiv glagola, a ne pridjev. Posebno Skok navodi s.v. *stan* pridjev *stanovit* u svezi *stanovit kamen* (‘čvrst’), što odvađa od *stanovit* koji na „zapadu znači neki, tj. upravo ono što treba ustanoviti“ (Skok III/327).

Izvedenica *stanovit* znatne je starosti, nastala izravnim prevođenjem latinskoga *stabilis*, da bi kasnije pridjev postao ishodište glagola *stanoviti se* (‘činiti tvrdim, sigurnim’, ‘staviti’, ‘smjestiti’, ‘činiti čvrstim’), poznatoga Stulliju i starijim piscima, živoga u ruskom i češkom jeziku. Iz pridjeva su izvedene imenice *stanovitost*, *stanovitstvo* i glagoli *stanovititi se*, *stanovitovati*, svi s osnovnim značenjem stabilnosti, čvrstoće, postojanosti.

Odnosni i posvojni pridjevi

Pridjeve na *-ski* Babić klasificira među odnosne pridjeve, a Barić u posvojne (Babić 2002: 382–385, Barić 1995: 367). Babić tvrdi da odnosni pridjevi „označuju raznovrsne odnose prema imenicama“...kao „vlasničko pripadanje“, ... „pripadanje dijela cjelini“, ...„rodbinske i srodbinske veze“, ...„potjecanje“, ...„namjenu“... i „različite druge odnose“. Vrančićeve potvrde: *egipatski*, *gorški*, *gradski*, *katoličanski*, *konjski*, *latinski*, *morski*, *nebeski*, *pastirski*, *svinjski*, *vojnički*, *zemaljski* moguće je shvatiti i kao odnosne i kao posvojne pridjeve s obzirom na mogućnost preoblike ‘koji pripada komu/čemu’ ili ‘koji se odnosi na koga/što’.

Pridjev *gradski* u Vrančića odgovara dvjema latinskim natuknicama – *urbanus* (‘gradski’) i *civilis* (‘građanski’), koja se razlika održava i u njemačkom stupcu kao *stattlich* i *bürgerlich*.

Izvedenica *meštrovski* (*artificiosus*) mogla je nastati izravno od imenice *meštar* ili joj je kao ishodište poslužio posvojni pridjev *meštrov* tako da je pro-

vedena neka vrsta udvostručenja sufiksa (meštr+ov+ski) kako bi se postiglo značenje ‘vješt’, ‘umjetnički’ prema latinskoj istovrijednici. Takvom tvorbom, drugim riječima, razgraničava se *meštrovski* od *meštrov* – ‘koji se odnosi na meštra’, ‘koji pripada meštru’. Isti tip distinkcije pokazuje suvremena oprjeka *majstorov* (koji pripada majstoru, npr. majstorov alat) i *majstorski* (umjetnički, izniman, npr. majstorska izvedba, majstorski koncert).

Nesumnjivo posvojno značenje imaju izvedenice sufiksom *-ov/-ev*: *didov*, *dubov*, *kraljev*.

U jednom broju izvedenih odnosnih pridjeva moguć je samo sufiks *-ni* koji valja razlikovati od nastavka određenoga pridjevskoga vida (pametan–pametni).

Takvi su pridjevi: *noćni*, *zimni*, *zorni*, *glavni*. Danas neobičan oblik *zimni* (‘zimski’) potvrđen je u spomenicima već od 13. st. Od imenice *zora* izvedenica *zorni* zasvjedočena je u hrvatskoj književnoj baštini od 14. do 19. stoljeća.

Pridjev *kućni* nije motiviran riječju *kuća*, nego riječju *kut*, i to samo u jednom primjeru i samo u Vrančića. Pridjev *kućni* treba shvatiti kao *kućni zub* prema dvočlanoj latinskoj natuknici *genuini dentes* ‘zubi kutnjaci’. Sasvim bi prozirna bila izvedenica *kutnji* (kutnji zub), koju bilježe Mikalja i niz štokavskih pisaca.

Tvorenica *krajni* (finitimus) mogla bi se shvatiti kao pridjev ako se promatra samo u odnosu na latinski ekvivalent i na mađarski pridjev *hataros*. Istovrijednice u talijanskom (vicino) i njemačkome (Nachbar) dopuštaju da *krajni* odredimo kao imenicu sa sememom ‘susjed’.⁷

Isti slučaj preobrazbe pridjevske izvedenice u imenicu vidimo uz natuknicu *proximus*, *a*, *m*, kojoj Vrančić u hrvatskome supostavlja sinonimni par *bližnji*, *iskrnji*. Crkvenoslavenizam *iskrnji* vjerojatno je trebao poslužiti kao pojašnjenje.

Malobrojni su pridjevi sa značenjem vremena: *jučeranji* – izveden sufiksom *-anji* od priloga *jučer*. Od imenice *dan* i priloga *napokon* sufiksom *-ji* tvoreni su pridjevi *danji*, *napokonji*.

Prema *vik* Vrančić ima pridjevsku izvedenicu *vićni*, ali i *vićnji* samo u frazi *život vićnji*. Taj oblik, poznat od najstarijih vremena, vjerojatno je nastao od pridjeva *vićan* dometanjem sufiksa *-ji*: *vik+ьn>vićan*; *vićn+ji>vićnji*.

Sufiksom *-nji* Vrančić izvodi pridjeve od priloga i imenica: *dolnji*, *godišnji*, *pridnji*, *sridnji*, *unutarnji*, *većernji*, *današnji*.

Pridjev *prvanji* (lat. *pristinus*, *a*, *m*, tal. *primo*) također je izveden sufiksom *-anji* i potvrđen je od 15. st. s istim značenjem kao u *Dikcionaru*.

⁷ Značenje pridjeva *finitimus* je ‘susjedni, obližnji, granični’, pa u tome smislu treba ispraviti obradu u ARJ, gdje se Vrančićev oblik *krajni* pogrešno izjednačuje s *krajnji* (*extremus*).

Sufiksom *-ji* Vrančić tvori i pridjeve koji znače pripadanje i obično su motivirani nazivima životinja: *kozji*, *pasji*.

Izvedenice sufiksom *-ji* *biskuplji*, *muževlji* mogu imati i posvojno i odnosno značenje.

Tvorbeno se oblik *muževlji* obično razlaže na *muž+evlji*, što bi se, gledano sa stajališta sinkronoga opisa, i moglo prihvatiti (Klajn 2003: 292). U povijesnoj perspektivi radi se o dodavanju interfiksa, tj. najprije je nastalo *muž+ev>mužev*, a zatim je dodano *-jb*: *mužev+jb >muževlj*⁸. Vrančić latinskomu *glos* u hrvatskome stupcu pripisuje svezu *muževlja sestra*, a u Mikalje taj pridjev dolazi uz naktunicu *zava* kao objašnjenje ‘sestra muževlja’.

Za opis Vrančićeva leksikografskoga postupka važno je da je ta sveza nastala prema mađarskome *ferjem-huga*. U talijanskome *cognata* imenuje različite rodbinske i svojbinske veze (zaova, snaha, svast, nevjesta, šurjakinja), dok lat. *glos* znači bratovu ženu, pa nijedna od tih riječi nije mogla poslužiti kao model.

U skupinu pridjeva na *-ji* ubraja se i pridjev *lefanji*, potvrđen samo u svezi *lefanja kost*. Ishodišna je riječ *lefanj* ‘slon’, pa pretpostavljamo tvorbeni obrazac *lefanj+ji* s obaveznom redukcijom palatala /j/ iza /nj/: *lefanjji>lefanji*. Značenje se ne može uzeti kao čisto posvojno, jer ne znači ‘kost koja pripada slonu’, nego ‘koja potječe od slona’, zbog čega se ubraja u odnosne pridjeve.

Komentar zahtijeva izvedenica *ribnji* (samo u kolokaciji *ribnji trg*), prvi put zabilježena u Vrančića, a poslije u jeziku dubrovačkih pisaca i u štokavskim govorima Hercegovine i Boke. Oblik *ribnji* motiviran je starim posvojnim pridjevom *riban* ‘koji pripada ribi’, vrlo frekventnim u dubrovačko-dalmatinskom književnom kompleksu. Model izvođenja je: *riban –ribn+ji*. Danas u hrvatskom i posvojni i odnosni pridjev imaju oblik *riblji*.

Samo je jednom potvrđen sufiks *-inji*: *golubinji*.

Vrančić poznaje odimeničku tvorbu pridjeva na *-aći* samo u izvedenici *domaći*, dok odglagolnih izvedenica s tim sufiksom nema.

Odglagolne izvedenice na *-ći/-ć* *mogući/moguć*, *mučeći*, *noseći*, po podrijetlu glagolski prilozi sadašnji, opisuju stalnu osobinu. Prema lat. *taciturnus*, tal. *tacito* pridjev *mučeći* znači ‘šutljiv’, ‘tih’, s kojim značenjem je poznat već od 15. st. i potvrđen u jeziku dubrovačko-dalmatinskih pisaca. Iako se ostvaruje samo u ženskome rodu, Vrančić *gravidus* tumači kanonskim likom *noseći*, a kao istoznačno dodaje *truhla* (‘gravidna’).

⁸ Novijom intervencijom je na *muževlj* dodano *-ev>muževljjev*, pa samo tako treba tumačiti taj oblik. Stoga tvorbeno analiza tipa *mužev+ljev* nije potpuna ili bar nije dovoljno precizna u prikazu stupnjeva izvođenja. U tome smislu treba korigirati i Babićevo (Babić 2002: 397) i Klajnovo tumačenje (Klajn 2003: 292).

Složeno-sufiksalna tvorba pridjeva

Složenih je pridjeva znatno manje nego izvedenih. Njihova se tvorba može predstaviti formulom *pridjev/broj/prilog + spojnik + imenička osnova + sufiks*, a kao ishodište se mogu rekonstruirati odredbene sintagme. Najčešće složenica ima opće opisno značenje, pa je izabran sufiks *-(a)n/-ni*: *zlatokosan, zlovoljan, dobrovoljan, jednovoljan, velikomožan, vikuvični, veledušni*. Moguće je da su složenice *dobrovoljan* i *jednovoljan* podržane latinskim modelom *benivolus* i *unanimis*. Za *veledušni* je također sigurno da je kalk prema *magnanimus*, nastao još u staroslavenskom, a Vrančiću je stigao iz njegove lektire (Miklosich 1862/1865: 58).

U usporedbi s istovrsnim složenicama u suvremenome jeziku uočava se životnost vezanoga leksičkoga morfema *vele-* (*veledušan* prema *velikodušan*). Oblik *vikuvični* (vjekovječni) predstavlja tip slaganja kod kojega umjesto spojnika *-o-* stoji vokal iz dativa (Klajn 2002: 93).

Složeni pridjev hapaks *bilokast* (caesius ‘sivook’, ‘plavook’) i prvopotvrđeni *jednokast* (unoculus ‘jednook’) nastali su od atributnih sintagmi *bijelo oko, jedno oko* i sufiksa *-ast*, koji složenici pridaje značenje izrazitoga svojstva. U tvorbenome je postupku provedena haplogologija, pa je od *bil+o+ok+ast, jedn+o+ok+ast* nastalo *bilokast, jednokast*.

Prvopotvrđena složenica *četverokrajni*, prema latinskomu participu perfekta *quadratus, a, m* od glagla *quadrare* (‘napraviti nešto u četvrtastome obliku’), tvorbeno se razlaže na *četver+o+kraj+ni* ‘koji ima četiri kraja’ (kuta) i više je opis latinskoga naziva nego doslovna prevedenica. Prema podacima ARj osim Vrančića *četverokrajni* bilježe rječničari ovisni o *Dikcionaru* (Mikalja, Della Bella, Stulli, Belostenec). U Kašićevoj *Bibliji* riječju *četverokrajni*_{lzl 39,9} preveden je lat. *quadrangulum* (‘četverokutnik’).

Vrančićevu prvopotvrđenicu pridjev *slatkokus* (gulosus; goloso) tumači ARj riječju *lakom*, čemu se može dodati i *proždrljiv, koji slatko jede, slatkohran*. Riječ bi se mogla doimati kao imenica, što je hapaks u Belostenca. Iako ARj smatra da je i u Mikalje riječ *slatkokus* pridjev, u *Blagu* je vidljivo autorovo kolebanje jer se među talijanskim i latinskim istovrijednicama pojavljuju i pridjevi i imenice (goloso; gulosus, helluo, comedo, vorax).

Hapaks *praznoguz* (ociosus, a, m; ocioso), tvoren po modelu tipa *praznoglav, praznoruk*, iznenađuje značenjem ‘besposlen’. Smješten je u semantičko gnijezdo *praznovati*. Ako se ne radi o pogriješci, riječ je s tim značenjem vjerojatno preuzeta iz danas nepoznatoga izvora. Unatoč nastojanju nije pronađen uzor prema kojem je obliku pripisano značenje ‘besposlen’.

Složeno-sufiksalna tvorba razaznaje se i u složenicama: *bosonog*, *četveronog*, *golobrad*, po značenju su endocentrične, po tvorbi, reklo bi se, standardne.

Iako identične tvorenicama suvremenoga jezika *jednostruk*, *četverostruk*, *dvostruk*, *trostruk*, *mnogostruk*, zahtijevaju dodatni komentar zbog formanta *-struk*, danas gotovo neprozirna značenja, kojim je preveden latinski dočetak *-plex* (npr. *quadriplex*, *triplex*). Vrančić tako dosljednom primjenom jednoga modela potvrđuje pretpostavku da je poznavao „hrvatske paralele pojedinim latinskim tvorbenim sufiksima“ (Vončina 1979: 19).

Složeno-nesufiksalna tvorba (čisto slaganje) primijenjena je u pridjevu *zločest* (vilis),⁹ ako uzmemo da je *čest* u povijesnim fazama jezika bila punoznačnica.

Vrančić je tom složenicom preveo lat. *vilis*, tal. *vile*, višeznačne riječi, kod kojih su, uz ostala, prisutna značenja *podao*, *prezren*, *necijenjen*, što se bitno razlikuje od značenja riječi *zločest* u jeziku starih pisaca (opak, loš, rđav, prijek, nevaljao), a posebno od današnjega s osnovnim značenjem ‘zao’.

Slaganjem su nastali pridjevi: *jednogodišnji*, *segagodišnji*, *svemogući*, *dugoživ*, *mnogojak*, *jedinorođeni*.

Među složenim pridjevima nalaze se i primjeri endocentričnih *štrbozub* ‘krezub’ (lat. *edentulus*, tal. *senza denti*) i egzocentričnih složenica – *tvrdovrat* (lat. *contumax*, tal. *ostinato*). Ipak treba naglasiti da je endocentričnost prepoznatljiva samo u dijakronijskoj perspektivi, gdje u starim dubrovačkim spomenicima i u govorima živi riječ *štrb* (mancus) ‘krnj’.¹⁰

Egzocentričnost drugonavedene tvorenice otkriva se tek u usporedbi s inojezičnim paralelama, u kojima je značenje *tvrdoglav*, a ne ‘koji ima tvrd vrat’, što bi sugerirao zbir sastavnica. Riječ živi u hrvatskim tekstovima od 15. stoljeća.

Pri tome je važno da Vrančić nije slijedio strani tvorbeni model, nego se oslonio na istovrsne složenice poznate hrvatskomu jeziku.

Zaključak

Vrančićev rječnik bilježi znatan broj sufiksálnih pridjevskih izvedenica, dok je broj složenih pridjeva zamjetno manji. Općeopisni pridjevi izvedeni su sufiksima *-(a)k*, *-(a)n*, *-en*, *-it*, a izvedenice se značenjski podudaraju s današnjim. U kategoriji pridjeva s posebnim značenjem distribucija sufiksa i njihovih kom-

⁹ Uz *zločest* Vrančić dodaje *hud* kao istoznačnicu.

¹⁰ Babić navodi izvedene pridjeve *škrbast*, *škrbav* u svezama sa *zub/zubi*, ali nema složenicu i nema Vrančićevu inačicu *štrb*.

binacija s osnovama izravno utječe na promjenu značenja izvedenice. Često se ne radi samo o Vrančićevu subjektivnom zahvatu, nego su takve pojave obilježje jezika starijih pisaca, preuzete i u djela mlađih leksikografa i pisaca (Kašića, Mikalje, Vitezovića).

Brojnost Vrančićevih hapaksa i prvopotvrđenica u toj skupini posljedica je njegova napora da pronađe istovrijednice latinskim natuknicama. U nizu primjera Vrančićevo rješenje prenosi model latinskoga ili talijanskoga, rjeđe mađarskoga ili njemačkoga ekvivalenta.

U kategoriji pridjevskih složenica dosta je kalkova, ali nisu rijetki ni primjeri jednakih slaganja kao u suvremenom jeziku. Endocentričnost i egzocentričnost transparentne su samo u dijakronijskoj perspektivi iako je Vrančić slijedio hrvatski model.

Izvori:

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae, Venecija 1595., pretisak 1971. Zagreb: Liber.

BARTOL KAŠIĆ, *Biblija sacra: versio illyrica selecta, seu declaratio vulgatae editionis latinae*, 1625. Niz Biblija slavica; Paderborn – München – Wien – Zürich, 1999.

JAKOV MIKALJA, *Blago jezika slovinskoga*, Loreto – Ancona, 1649/51.

Rječnici:

DEANOVIĆ, MIRKO; JOSIP JERNEJ 2002. *Talijansko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga

MAREVIĆ, JOZO 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I/II. Zagreb: Matica hrvatska; Velika Gorica: Marka.

MIKLOSICH, FRANZ 1862–1865. *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1880.–1976. I–XXIII. Zagreb: JAZU.

SKOK, PETAR 1971./1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU.

Literatura:

BABIĆ, STJEPAN 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.

BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga

- BIRNBAUM, MARIANNA 2001. Ambrogio Calepino i Faust Vrančić, *Zbornik o Faustu Vrančiću*. Šibenik, 31–35.
- DUKAT, VLADOJE 1925. Rječnik Fausta Vrančića. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 231, Zagreb, 102–136.
- FAZEKAS, EMESE 2001. Petojezični rječnik Fausta Vrančića, jedna od prvih jezikoslovnih riznica, *Zbornik o Faustu Vrančiću*. Šibenik, 37–43.
- KLAJN, IVAN 2002. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo-slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska.
- KLAJN, IVAN 2003. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo- sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska.
- LISAC, JOSIP 2004. *Faust Vrančić i drugi, Jezičnopovijesni ogledi*. Šibenik: Gradska knjižnica “Juraj Šižgorić”.
- MULJEVIĆ, VLADIMIR 2001. Tehnička terminologija u *Machinae novae* i Dictionaru Fausta Vrančića. *Zbornik o Faustu Vrančiću*. Šibenik, 15–22.
- PUTANEC, VALENTIN 1971. Apostile uz “*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*” (1595) Fausta Vrančića. *Čakavska rič*, 2, Split, 5–18.
- RAMMELMEYER, MATTHIAS 1977. Njemački leksički kalk i tvorba riječi u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, I, Beograd, 291–304.
- ŠIPKA, DANKO 2005. *Glosar tvorbenih formanata*, Beograd: Alma.
- TURK, MARIJA 2001. Tvorbene značajke kalkiranih imenica. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27, Zagreb, 267–280.
- VONČINA, JOSIP 1979. Vrančićev rječnik. *Filologija*, 9, Zagreb, 7–36.
- ZIMA, LUKA 1887. *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb: JAZU.

Suffixal adverbial derivatives and compounds in Vrančić's dictionary

Abstract

Vrančić's dictionary has a considerable number of adverbial derivatives, while the number of compound adjectives is noticeably smaller. General descriptive adjectives are derived with suffixes *-(a)k*, *-(a)n*, *-en*, *-it*, and derivatives coincide semantically to today's words. In the category of adjectives with special meaning, the distribution of suffixes and their combinations with stems directly influences the semantics of a derivative. Frequently, it is not only a question of Vrančić's subjective intervention but of the fact that such phenomena are a characteristic feature of the language of older writers, as well as a few younger ones (Kašić, Mikalja, Vitezović).

The number of Vrančić's hapax legomena and firstly attested words in that group is a consequence of his efforts to find equivalents to Latin headwords. In a number of examples Vrančić's solution is modelled on a Latin or Italian equivalent, and rarely on a Hungarian or German one.

In the category of compounds, there are many calques, and examples of compounding identical to today's are also not rare. Endocentricity and exocentricity are transparent only in the diachronic perspective, although Vrančić followed the Croatian model.

Ključne riječi: sufiksi, izvedenice, sufiksacija, složenice, opće značenje, posebno značenje

Key words: suffixes, derivatives, suffixation, compounds, general meaning, special meaning